

Дмитро СТЕФАНОВИЧ

ШУЛЯВСЬКА СІЧ: ЇЇ ЗАСНОВНИКИ І РҮЙНІВНИКИ

Увітчизняній історіографії вже стало традицією: змальовуючи події ХХ століття в Україні, писати про київські околиці, й особливо про Шулявку, як про центри виключно більшовицької революційної діяльності. Насправді ж все було значно складніше.

...І сьогодні ще побутує уявлення про тогочасну технічну інтелігенцію як про всуціль зрусифіковану, таку, що втратила українське обличчя й інтереси, і налаштовану радикально лише проти самодержавного ладу... Безперечно, частка правди в такій точці зору є: процеси зростання промислового потенціалу України притягували сюди все нових людей з усіх усюд імперії, а прибульці створювали російськомовне назагал середовище у великих промислових центрах. При цьому провідниками нової «міської» культури були не тільки робітники — вихідці з різних районів Росії, але й, насамперед, представники фабричного та заводського керівництва — майстри, техніки й інженери.

Втім, однозначність оцінок дещо спотворює справжню картину настроїв і сподівань, які хвилювали тоді якщо не всіх, то багатьох представників освічених верств населення України. І передусім тих, які тільки вступали у самостійне життя. Серед учнівської молоді, особливо серед студентів вищих учбових закладів, вже на початку століття намітилося зростання національно-патріотичних настроїв. Українці, які народилися і зростали в Україні, почали замислюватися над долею і майбутнім своєї землі. По всій імперії в університетах та інститутах організовувалися національно-культурницькі громадські організації — «Українські громади». З часом роль їх у житті студентства ставала дедалі вагомішою, вони перетворилися на справжні об'єднання представників різних за політичними цілями, але близьких за ставленням до питання українського національного відродження організацій. «Громади» зростали чисельно, набували усталених організаційних форм, у них з'явилися фракції, що репрезентували різні політичні уподобання учасників.

Дуже помітною була «Українська громада» і в Київському політехнічному інституті, що містився (і міститься донині) на Шулявці. За спогадами секретаря-скарбника і дійсного члена її ради П. Котова на початку ХХ століття «...члени «Громади» зазвичай складали 15—20% всіх учасників тієї або іншої демонстрації, страйку і т.д. У «Громаді» зосереджувалося до 150—200 студентів, кермованих двома конкуруючими поміж собою фракціями: УСД (Української соціал-демократичної) і УСР (Української соціал-революційної), що нараховувала кожна по 15—20 членів»¹.

Проте, як зазначає автор спогадів, склад «Громади» за політичними симпатіями «...був дуже різноманітний: від соціал-демократів до надмірних шовіністів».

Такими ж строкатими, зауважимо, були й політичні уподобання «громадівців» і в інших вищих навчальних закладах імперії.

Однак після 1905 р. все помітнішою ставала радикалізація «Громад», тож і діяльність їх почала викликати дедалі більшу увагу з боку органів політичного нагляду і розшуку. Тому-то і зустрічі-конференції представників українського студентства з різних регіонів країни мали проводитися лише нелегально. Так, пройшли конференції: у 1908 р. в Києві, у 1909 р. у Львові, причому на останній делегати обрали і керівний орган студентських національно-патріотичних об'єднань — Центральне Інформаційне Бюро, яке знаходилося в Києві.

Задачі, що їх відтоді ставили перед собою «громадівці», цілком зрозумілі з анкет, які поширювалися серед студентства. Деякі з питань, вміщених у цих анкетах, промовляють самі за себе (стиль і особливості мови збережені).

«...чи признаєте (ви) українську націю за самостійну, окрему?

чи признаєте ви, що потреби українського народу може задовільнити місцеве самоврядування, чи може разом з цим Україні потрібна автономія?...» та інші.

Не треба, мабуть, пояснювати, що за тогочасного ставлення офіційної влади до України та її національного відродження позитивна відповідь на будь-яке з подібних запитань автоматично переводила людину до розряду підозрілих, або неблагонадійних. Тому й чергова конференція, яку Центральне Інформаційне Бюро вирішило провести навесні 1911 р., готувалася в режимі суворої конспірації.

Організаційні питання були покладені на невеличку групу студентів Київського політехнічного інституту й університету св. Володимира. Робота ця була дуже непростою, оскільки за короткий час організатори мусили зв'язатися з усіма відомими їм українськими осередками не лише вищих навчальних закладів Києва, а й Харкова, Одеси, Катеринослава, Петербурга, Москви, Ярославля, Томська, Риги, навіть Варшави й Дерпта. Певна річ, зв'язок здійснювався через звичайне листування... Слід зауважити, що більшість адресатів, на чий імена оргкомітет надсилав свої листи-запро-

шення, перебували як особи неблагонадійні у полі зору поліційних органів, отож і листування їхнє, якщо й не завжди перлюстровувалося, то в усякому разі знаходилося під певним контролем. Зрозуміло, що поява у піддоглядних нових кореспондентів викликала у представників місцевих органів політичного розшуку небажану для активістів-«громадівців» увагу. І незабаром влада вже досить багато знала про захід, який готувався у Києві. Знала навіть деякі адреси, адже їх вказували у своїх листах самі організатори конференції — для відповідей про згоду або незгоду того чи іншого студента взяти участь у акції. Цікаво, що завдяки цьому київські жандарми перше повідомлення про конференцію отримали не від власних агентурних джерел, а від колег з Петербурга. Відразу за господарями й мешканцями квартири — поштових скриньок було встановлено стеження.

Делегати почали з'їжджатися наприкінці березня. Деякі з них прибували до Києва з власними «хвостами», причому зайдешні філери прямо тут, на вокзалі, передавали свої об'єкти місцевим професіоналам, а ті вже супроводжували студентів до місць їхнього зібрання. Шпики фіксували всі переміщення своїх підопічних і тих, хто до них приєднувався, аж до будинку № 104 на вулиці Борщагівській на Шулявці, де мешкав тоді студент-політехнік і одночасно головний редактор часопису «Літературно-науковий вісник» Сергій Веселовський, який здійснював керівництво усіма підготовчими заходами. Квартиру цю не минала більшість прибульців і через це жандарми зробили висновок, що конференція розпочнеться саме тут.

На Борщагівську почали сходитися наряди й через деякий час будиночок, де радилися студенти, був оточений, а потім і заблокований поліцією. Того ж таки вечора почалися арешти і в інших місцях. Жандарми і поліцейські затримували всіх, хто колись потрапив у поле їхнього зору і приводом для арешту в ті дні могла стати будь-яка безневинна брошура на кшталт легально виданого українського пісенника. Дійшло навіть до того, що наступного дня на вулицях почали хапати студентів, чия зовнішність просто видавалася жандармам підозрілою. Всіх затриманих звозили в «участки» різних поліцейських округів Києва, там допитували і когось відпустили, а когось доставляли до Лук'янівської в'язниці.

Утім, нічого особливо кримінального виявити у затриманих жандармам не вдалося. Інакше й бути не могло, по-перше, через надзвичайну обережність Веселовського, яку відзначали всі, хто з ним співпрацював, а, по-друге, тому, що конференція мала розпочатися лише за три дні й не на Борщагівській, 104, а в будинку на вулиці Дачній, де жили активісти-«громадівці» і теж студенти-політехніки, брати Чижевські.

До речі, деякі з делегатів, прибулих з інших міст, перед тим, як іти до Веселовського, заходили й до Чижевських, але їхня оселя відчутних підозр у філерів не викликала.

І все ж таки, попри брак прямих доказів щодо «злочинних» намірів затриманих молодих людей, опосередкованої інформації про їхні плани в поліції було в достатку. Тому за якийсь час досить багато затриманих учасників конференції опинилися в одній великій камері Лук'янівської в'язниці. Після короткого «прощупування» сусідів (а сиділо там ще двоє «політичних» молодих робітників), студенти вирішили провести засідання конференції в найбезпечнішому в цій ситуації місці — прямо в камері. Як згодом писав її учасник, обраний головою на засіданнях, історик Осип Гермайзе, «провалена» конференція дістала змогу одбутися свої наради в умовах, позбавлених будь-якої небезпеки — в тюрмі. Вирішено було, що це буде нарада делегатів, постанови якої можна буде ствердити референдумом, або якимось іншим способом»².

Відкрив конференцію доповіддю «Оцінка сучасного моменту» Сергій Веселовський. Оскільки до виступу цього він готувався ще на волі заздалегідь і, завдяки згаданій вже обережності, всі свої записи знищив (або й не робив їх зовсім), говорити без довідкових матеріалів перед очима йому було неважко, хоч уся доповідь і була насичена фактами, статистикою й завершувалася логічно вибудованими висновками.

«Українська молодь, — доводив доповідач, — і власне, українське студентство веде перед в українському русі і, головним чином, коли не виключно, серед студентів формуються ідеї революційної боротьби і готується план української політики...». Ця думка стала лейтмотивом усієї конференції, хоч і були серед делегатів представники всіх напрямків революційно-визвольного руху — від українських соціал-демократів до тих, хто відстоював радикально-національні ідеї. Втім, в'язням вдалося дійти згоди з цілою низкою питань. Так, функції Центрального Інформаційного Бюро «Громад» було передано Київському Бюро, завдяки чому вдалося зберегти центр студентського українського руху...

Конференція ця стала останньою всеукраїнською конференцією аж до 1917 р., хоч спроби зібратися активісти студентського руху робили неодноразово. Делегати її були засуджені, більшість — до трирічного заслання. Проте всі вони вже 1913 р. були звільнені за амністією. У спогадах залишилася пісня, складена в Лук'янівці:

«...Ой панове, горе, горе
 Присно і навіки
 Од шпиків нема де дітись,
 Хоч світ і великий.
 У весняну тиху нічку,
 Як зорі засяли,
 Січ Шулявську знамениту
 Шпики облягали.
 І шановні редактори
 Органів українських
 І не-київські студенти
 Сіли в бест російський.

А за ними українське
Молоде лицарство
Без борні пішло нещасне
В сліз і суму царство...»

Зауважимо, що серед учасників конференції, окрім Сергія Веселовського, студента-політехніка і редактора «Літературно-наукового вісника», був ще один редактор — газети «Віче», — і теж студент, тільки Комерційного, Валентин Галевич. Звідси і згадка в пісні про «шановних редакторів».

Насамкінець не можна не сказати, хоч і побіжно, про подальші долі двох основних організаторів конференції «громадівців» 1911 р. Сергія Веселовського і Осипа Гермайзе.

Сергій Веселовський після амністії 1913 р. повернувся до навчання й роботи в «Громаді» КП. У 1915 р. блискуче закінчив інститут і був залишений при кафедрі сільськогосподарської економіки, невдовзі став її професором. У 1917 р. був членом Президії і навіть заступником голови Центральної Ради. У 1918 р. як генеральний консул представляв інтереси Української Держави у Петрограді. А в 1920 р. повернувся до Київського політехнічного інституту, очолив його Організаційну Раду і Правління, а згодом став і його ректором. Зі створенням самостійного Київського сільськогосподарського інституту в 1922 р. перейшов туди для роботи на науково-дослідній кафедрі сільськогосподарської економіки, завідувачем якої залишався до 1929 р. Водночас був професором по курсу економіки сільського господарства у Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті.

Чи треба говорити, що його фах, до того ж набутий до 1917 р., та ще й у людини з таким (!) минулим був для радянської влади на початку 30-х років злочином, що не потребував додаткових доказів. Сергія Веселовського почали переслідувати. Ніякі пильність та обережність, про які згадували всі, хто знав Сергія Феофановича, вберегти від слуг режиму не могли. Він був репресований. Згодом, за деякими даними, йому вдалося виїхати за кордон. На еміграції він і провів другу частину свого життя...

Осип Гермайзе* після революції 1917 р. активно займався історією українського революційного руху, був обраний до Всеукраїнської Академії Наук, де працював секретарем її історичної секції і керівником Археографічної комісії, став професором Київського інституту народної освіти**. Багато працював з архівами

* О. Гермайзе після звільнення повернувся до Київського університету, який закінчив у 1916 році, отримавши диплом I ступеня.

** Коло його наукових інтересів було дуже широким. У 1923—1929 роках він опублікував десятки праць з української історіографії, історичного краєзнавства, історії літератури. Як археограф підготував кілька збірок дуже цікавих історичних документів. Професійно займався вивченням творчої спадщини Т. Шевченка, написав передмову до книжки вибраних творів В. Винниченка.

царської охоранки і написав, можливо, найкращу з історичних монографій, присвячених політичним організаціям в Україні початку ХХ століття, — «Нариси з історії революційного руху на Україні». Саме йому ми завдячуємо тим, що до нашого часу дійшли подробиці конференції свідомого українського студентства, що відбулася 1911 р.

Певна річ, що дослідника з подібними науковими уподобаннями влада теж залишити на волі не могла і в 1929 р. разом з відомим українським істориком і літератором Сергієм Єфремовим та багатьма іншими представниками національної інтелігенції він був заарештований, а згодом і засуджений у справі «Спілки визволення України» на 5 років. Ув'язнення відбував у Ярославлі й на Соловках, а після відбуття покарання був оселений в Саратові, де невдовзі, 1937 р. його знову заарештували*.

¹ КПІ і Київський сільськогосподарський інститут. XXV років 1898—1923 // Ювілейний збірник — К., 1924 — С. XXIX.

² Гермайзе О. З революційної минувшини Києва // Київ та його околиці в історії та пам'ятках. — К., 1926. — С. 426.

* За «контрреволюційну і антирадянську діяльність» він був засуджений на 10 років ув'язнення. Ще раз такий само строк отримав за рішенням Особливої наради НКВС СРСР 1944 року.

Помер Осип Юрійович у 66-річному віці 22 вересня 1958 року, так і не дочекавшись волі... За рік по тому розпочався процес його реабілітації, що розтягнувся на 30 літ. Лише у 1989 році було визнано, що репресії проти нього були безпідставними і незаконними. І не зрозуміти тепер, за що ж так ненавидів режим цю людину. Чи, можливо, чому він так її боявся...